

הפֶּרֶק הַשְּׁמִינִי

בְּטֹבֶע הָאָנוּשִׁי.

לא יִתְּכוּ שִׁיְהִיָּה הָאָדָם בְּטֹבֶע, מִתְּחִלַּת בְּרִיתוֹ¹, בְּעַל מַעְלָה, וְלֹא בְּעַל חֶסֶד, כְּמוֹ שֶׁלֹּא יִתְּכוּ שִׁיְהִיָּה הָאָדָם בְּטֹבֶע בְּעַל מְלָאכָה מִן הַמְּלָאכֹת הַמַּעֲשִׂיּוֹת. אֲכֹל יִתְּכוּ שִׁיְהִיָּה בְּטֹבֶע מוֹכֵן אֶל מַעְלָה אוֹ אֶל פְּחִיתוֹת, בְּשִׁיְהִיּוּ פְעֻלוֹת זֹו קְלוֹת עָלָיו מִפְעֻלוֹת זֹולָתָהּ. מִשָּׁל זֶה, שִׁיְהִיָּה אָדָם שֶׁמְזַגֵּג נוֹטָה אֶל הַיִּבְשׁ, וְיִהְיֶה עֲצֵם² מֵחוּץ וְרָ, מַעֲט הַלְחִיּוֹת, הִנֵּה זֶה יִקְלוּ עָלָיו הַזְכִּירָה וְהַבְּנָת הָעֲנִיָּיִם יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר עַל אִישׁ בְּעַל לֶחֶם לְבָנָה³, רַב

1. ע' לעיל פ"ד, הערה 17. 2. = מהות עצמית ועיקרית. 3. לפי תורת ארבע הלחיות, ע' פרקי

הלחות במח. אבל אם ינח אותו המיכן במזגו אל זאת המעלה, מבלי למוד כלל, ומבלי שיעוררו בו פח – הרי הוא ישאר סכל בלא ספק. וכן אם ילמדו ויבוננו את זה עב הטבע, רב הלחות – הרי הוא ידע ויבין, אבל בקשי וביגיעה. ועל זה האפן בעצמו יהיה איש שמזג לבו יותר חם מן הראוי מעט, ויהיה גבור, רצוני לומר: מוכן אל הגבורה, ואם ילמד הגבורה יהיה גבור בקלות; ואחר מזג לבו יותר קר מן הראוי, והוא מוכן אל רך הלכב והפחד, ואם ילמד וירגל לזה יקבלו בקלות, ואם תכנו בו הגבורה – בקשי יהיה גבור, אבל יהיה אם ירגל בלא ספק.

ואמנם בארתי לה זה, כדי שלא תחשב לאמתיות אותן ההזיות שיבדון בעלי גזרת⁴ הכוכבים, באשר הם טוענים כי מולדות בני האדם ישימום בעלי מעלה או בעלי פחיתות, ושהאדם מכרח על אותן הפעולות דוקא. אבל אתה דע, כי דבר מסכם עליו מתורנתו ומפילוסופית יון, כמו שאמתוהו טענות האמת, שמעשי האדם כלם מסורים אליו, אין כופה עליו בהם, ולא מושך⁵ לו מבחוץ בשום פנים, שיטהו אל מעלה או פחיתות: אלא אם כן תהיה הכנה מזגית בלבד, כמו שבארנו, שימל בגללה דבר או יקשה, אבל שיחייב או ימנע – אין בשום פנים. ואלו היה האדם מכרח על מעשיו – היו בטלים הצווים וההזקרה התוריים, והיה כל זה שוא גמור, הואיל ואין בחירה לאדם במה שיעשה. וכמו כן היה מתחייב בטול הלמוד, והחנוך, ולמידת המלאכות כלן, כל זה היה הבל, הואיל והאדם אין מנוס לו בהכרח, בגלל מושכו מבחוץ, לשיטת מי שסובר כן, ממעשה פלוני שיעשהו, וממדע פלוני שידעהו, וממדה פלונית שתקנה לו. והיה השקר והעגש גם כן עול גמור, הן ממנו קצתנו לקצתנו, והן מה' לנו. לפי שזה שמעון ההורג לראובן, אם היה זה פפוי ומכרח להרג, וזה פפוי ומכרח להרג – למה נענש את שמעון? ואיך יתכן גם כן עליו יתעלה, צדיק וישר⁶, שיענשהו על מעשה שאין מנוס לו מעשותו, ואפלו השתדל שלא יעשהו לא היה יכול? והיו גם כן בטלות ההקנות כלן עד האחרונה שבהן, מבנית הבתים, וקניית המזון, והבריחה בעת הפחד, וזולת זה, כי אשר נגזר שיהיה – אין מנוס מהיותו. וזה כלו שוא ושקר גמור, ונגד המשקל והמרגש, והריסת חומת התורה, ויחוס עול לה' יתעלה, תלילה לו מזה.

ואמנם האמת אשר אין ספק בה, שמעשי האדם כלם מסורים אליו, אם ירצה יעשה, ואם ירצה לא יעשה, מבלי כפייה ומבלי הכרח לו על כך. ולפיכך חייבה המצווה, ואמר⁷: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב [ו]את המות ואת הרע ... ובחרת בחיים", ונתן הבחירה לנו בזה. וחיוב העגש למי שיעבר, והגמול למי שישמע:

משה' ברפואה, מאמר שני. 4. נקטנו לשון הרמב"ם באיגרתו לחכמי מונטפסליר (איגרות, תפא, 1).
ובערבית הביטוי הוא בל' רבים, ור"ש תרגמו בדרך כלל: משפטי, וכאן השמיטו. 5. עפ"י לשון הרמב"ם בהל' תשובה ה, ב, ע"ש. ר"ש: מביא, ולהלן: גורם. 6. ר"ש הוסיף (עפ"י דברים לב, ד): הוא. אך במקור, שהוא כאן בעברית, לית. 7. דברים ל, טו-יט.

אם תשמעו, ואם לא תשמעו⁸. וחיבו הלמוד וההתלמדות⁹: "ולמדתם אתם את בניכם" וכו', "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם", וכל מה שבא בלמוד ובהרגל במצוות. וחיבו גם כן ההכנות כלן, כמו שכתב בספר האמת ואמר: "ועשית מעקה ... כי יפל הנפל"¹⁰, "פן ימות במלחמה"¹¹, "במה ישכב"¹², "לא יחבל רחים ורכב"¹³, והרבה מאד בתורה ובספרי הנביאים מזה הענין, רצוני לומר: ההכנה.

אבל הלשון הנמצא לחכמים, והוא אמרם¹⁴: "הפל בידי שמים חוץ מיראת שמים" – הרי הוא אמת, ומכונן אל מה שזכרנו, אלא שהרבה יטעו בו בני אדם, ויחשבו בקצת מעשי האדם הבחיריים – שהוא מכרח עליהם, כגון הזיוג לפלונית, או היות זה הממון בידו. וזה אינו אמת, כי זאת האשה, אם היתה לקיחתה בכתבה וקדושין, והיא מתרת, ונשאה לפריה ורביה – הרי זו מצוה, וה' לא יגזר בעשית מצוה; ואם הנה בנשואיה פגם – הרי היא עברה, וה' לא יגזר בעברה. וכן זה אשר גזל ממון פלוני, או גנבו, או מעל וכחש ונשבע לו בממונו, אם נאמר שה' גזר על זה שיגיע לידו זה הממון ושיצא מיד זה האחר – הנה כבר גזר בעברה. ואין הדבר כן, אלא כל מעשי האדם הבחיריים – בהם בלא ספק ימצאו המשמעת והמרי. כי כבר בארנו בפרק השני, שהצווי והאזהרה התוריים אמנם הם במעשים אשר לאדם בחירה בהם אם יעשה או לא יעשה, ובזה החלק מן הנפש תהיה יראת שמים, ואינה בידי שמים, אלא היא מסורה לבחירת האדם, כמו שבארנו. ואם כן, אמרם 'הכל' – אמנם ירצו בו הדברים הטבעיים, אשר אין לאדם בחירה בהם, כגון היותו ארך או קצר, או רדת מטר או בצרת, או הפסד אור או בריאותו, וכיוצא בזה מכל מה שבעולם, חוץ מתנועות האדם ומנוחותיו.

ואמנם זה הענין אשר בארוהו החכמים, שאין המשמעת והמרי בגזרתו יתעלה ולא בחפצו, אלא ברצון האדם – הנה נמשכו בזה אחר לשון ירמיה, והוא אמרו¹⁵: "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב". כי 'רעות' הם המעשים הרעים, ו'טוב' – המעשים הטובים, ואמר שה' לא יגזר שיעשה האדם הרעות, ולא שיעשה הטובות. ואחר שהדבר כן, ראוי לאדם להתאונן ולהיליל על מה שעשה מן החטאים והאשמות, הואיל והוא פשע בבחירתו, ולפיכך אמר: "מה יתאונן אדם חי גבר על חטאו". שוב חזר ואמר, שרפואת זה החלי בדינו, לפי שאנו, כמו שמרינו בבחירתנו, כן יש לנו לשוב ולחזר בנו ממעשינו הרעים, ואמר אחר זה: "נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה עד ה', נשא לבבנו אל פנים אל אל בשמים".

8. הביטוי האחרון מופיע בתורה כלשונו כמה פעמים, אך לא הראשון, ונראה שאין להתייחס אליהם כאל ציטוטים. 9. הלימוד לאחרים וההתלמדות לעצמו, בהתאם לשני הציטוטים הבאים: דברים יא, יט ושם ה, א. 10. שם כב, ח. 11. שם כ, ה. 12. שמות כב, כו. 13. דברים כד, ו. 14. ברכות לג: 15. איכה ג, לח. והציטוטים הבאים הם מהמשך שם.

ואמנם המאמר המפרסם אצל בני אדם, ואפשר למצא בדברי החכמים ובלשונות הכתובים כמותו, והוא שעמידת האדם וישיבתו וכל תנועותיו בחפץ ה' יתעלה וברצונו – הרי הוא מאמר אמת, אבל על אפן מסוים. וזה כמי שהשליך אבן אל האויר, ונפלה למטה, שאמרנו בה פי ברצון ה' נפלה למטה – מאמר אמת, לפי שה' רצה שתהיה הארץ כלה במרצו, ולכן בכל עת שישלך ממנה חלק למעלה – הרי הוא יתנועע אל המרצו. וכן כל חלק מחלקי האש יתנועע למעלה, ברצון אשר היה שתהיה האש מתנועעת למעלה. לא שה' רצה עתה, בעת תנועת זה החלק מן הארץ, שיתנועע למטה.

יבזה חולקים 'המדברים', לפי ששמעתיים אומרים, שהרצון בכל דבר בעת אחר עת תמיד. ולא כן נאמין אנחנו, אלא הרצון היה בששת ימי בראשית, והדברים כלם נמשכים על טבעיהם תמיד, כמו שאמר: "מה שהיה הוא שיהיה"¹⁶, "ואשר להיות כבר היה"¹⁷, "אין כל חדש תחת השמש"¹⁸. ומפני זה הצרכו החכמים לומר שכל המופתים היוצאים ממנהגו של עולם, אשר היו, ואשר יעד בהם שיהיו, כלם קדם הרצון בהם בששת ימי בראשית, והושם בטבע הדברים ההם אז, שיתחדש בהם מה שהתחדש. וכאשר התחדש בזמן הראוי – חשבו בו שהוא דבר שקרה עתה, ואינו כן. וכבר הרחיבו בזה הענין הרבה במדרש קהלת וזולתו. ומאמרם בזה הענין¹⁸: "עולם כמנהגו הולך". ותמצאם תמיד בכל דבריהם, עליהם השלום, יברחו מתת הרצון בדבר אחר דבר ובעת אחר עת.

ועל זה האפן יאמר באדם כשיקום וישב – שברצון ה' קם וישב, כלומר, שהוא שם בטבעו, בעקר מציאות האדם, שיקום וישב בכחירתו. לא שהוא רצה עתה בעת קומו שיקום וישב, כמו שלא רצה עתה בעת נפילת זו האבן שתפל וישל א תפל. וכלל הדבר, שתאמין, כי כמו שרצה ה' שיהיה האדם זקוף הקומה, רחב החזה, בעל אצבעות – כן רצה שיהיה מתנועע ונח מרצונו, ויפעל פעולות בחירות, אין כופה לו עליהן ולא מונע לו מהן. כמו שבאר בספר האמת ואמר, מבאר זה הענין¹⁹: "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע" וכו', וכבר באר התרגום הפרוש, ששעורו אמנם הוא: ממנו לדעת טוב ורע וכו'. רצונו לומר, שהוא היה אחד בעולם, כלומר מין שאין מין כמותו שישתתף עמו בזה הענין אשר הגיעו, ומה הוא? שהוא בעצמו מנפשו ידע הטובות והרעות, ויעשה איזו מהן שירצה, ואין מונע לו מזה. והיות שהוא כן, הרי אפשר שישלח ידו ויקח מזה²⁰, ואכל נחי לעולם.

וכאשר חייב זה במציאות האדם, רצוני לומר, שיעשה בכחירתו פעולות הטוב והרע כאשר ירצה, חייב ללמדו דרכי הטוב, ושיצוה, ויזהר, ויענש, ויקבל שכר, והיה כל

16. קוהלת א, ט. 17. שם ג, טו. 18. עבודה זרה נד: 19. בראשית ג, כב. 20. כינוי־רמו לעץ החיים.

זה צדק. והתחייב להרגיל נפשו בפעולות הטובות עד שיקנו לו המעלות, ולהתרחק מן הפעולות הרעות עד שיסורו ממנו הפחיתות, אם היה שכבר נקנו. ולא יאמר: כבר הגיעו למצב שאי אפשר שישתנו, מפני שכל מצב אפשר לשנותו, מן הטוב לרע ומן הרע לטוב, והוא הבוחר בזה. ולפי זה הענין, ובגללו, הבאנו כל מה שזכרנוהו מענין המשמעת והמרי.

והנה נשאר לנו דבר לבארו בזה הענין. והוא, שבאו קצת מקראות, ידמו בהם בני אדם שה' יגזר במרי, ושהוא יכריח עליו, וזה שקר. ולפיכך נבארם, כי הרבה נשאו ונתנו בהם בני אדם. מזה, אמרו לאברהם²¹: "ועבדום וענו אותם" וכו'. אמרו: הלא תראה שכבר גזר על המצרים שיעשקו את זרע אברהם, ומדוע ענשם, והם מכרחים, אין מגוס להם מלשעבדם כמו שגזר? ותשובת זה, שזה כאלו אמר יתעלה, כי העתידים להולד – יהיה מהם ממרה ונשמע, וצדיק ורשע. וזה אמת, ולא בזה המאמר יחייב פלוני הרשע להיות רשע בהכרח, ולא פלוני הצדיק להיות צדיק בהכרח. אלא כל מי שהיה מהם רשע – בבחירתו היה, ואלו רצה להיות צדיק – אכן היה, ואין מונע לו. לפי שההודעה לא היתה על איש איש, עד שיאמר: כבר נגזר עלי, אלא באה על הכלל, ונשאר כל איש בבחירתו על עקר הטבע. וכן כל איש נאיש מן המצרים אשר עשקום ועשו להם עול, אלו רצה שלא לעשקם – היתה לו הבחירה בזה, לפי שהוא לא גזר על איש שיעשק.

וזאת התשובה בעצמה היא התשובה על אמרו²²: "הנף שכב עם אבתיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ". שאין הפרש בין זה ובין אמרו: מי שיעבד עבודה זרה – נעשה בו כר וכר, לפי שאם לא יהיה שם לעולם מי שיעבר – יהיה האיום לבטלה, ויהיו הקללות כלן לבטלה, וכן הענשים אשר בתורה, ולא בגלל מציאות דין הסקילה בתורה, נאמר שזה אשר חלל השבת – מכרח על חלולו, ולא בגלל הקללות יחייב שנאמר, שאותם שעבדו עבודה זרה וחלו בהם הקללות ההן – נגזר עליהם בעבודתה. אלא בבחירתו עבד כל מי שעבד, וחל עליו הענש, גם המה בחירו בדרכיהם וכו' גם אני" וכו'²³.

אבל אמרו²⁴: "וחזקתי את לב פרעה", ואחר כן ענשו והמיתו – הנה יש בו מקום דבור, וישג ממנו עקר גדול. והתבונן בדברי בזה הענין, ושים לבך אליהם, וערך אותם אל דברי כל מי שדבר בו, ובחר לה היותר טוב. והוא, שפרעה וסיעתו, אלו לא היה להם חטא וזלת אשר לא שלחו את ישראל – היה הענין קשה בלי ספק, כי הוא כבר מנעם מלשלח, כמו שאמר²⁵: "כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו", ואחר כן דרש ממנו לשלחם, והוא מכרח שלא ישלח, ואחר כן ענשו כאשר לא שלחם, והמיתו

21. בראשית טו, יג. 22. דברים לא, טו. 23. ישעיהו סו, ג-ד. 24. שמות יד, ד. 25. שם י, א.

והמית סיעתו – הִיָּה זֶה עוֹל, וְסוֹתֵר לְכָל מָה שֶׁהִקְדַּמְנוּ. הַרִי־26 שְׂאִין הָעֵינָן כּוֹ, אֶלֶּא שְׁפָרְעָה וְסִיעָתוֹ מְרוּ בְּבַחֲרֵתֶם, מִבְּלִי כְּפִיָּה וּמִבְּלִי הַכְּרַת, וְעֲשִׂקוּ הַגְּרִים אֲשֶׁר הָיוּ בִּינֵיהֶם, וְעֲשׂוּ לָהֶם עוֹל גְּמוּר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר וּבְאֵר²⁷: "וַיֹּאמֶר אֶל עֲמוֹ הִנֵּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכוּ' הִבֵּה נִתְחַכְמָה לוֹ". וְזֶה הַמַּעֲשֶׂה הִיָּה מֵהֶם בְּבַחֲרֵתֶם וּבְרַע עֲצַתֶם, וְלֹא הִיָּה לָהֶם בְּזֶה הַכְּרַת. וְהִיָּה עֲנֹשׁ ה' לָהֶם עַל כֵּךְ – לְמַנְעֵם מִן הַתְּשׁוּבָה, עַד שִׁיחֹל בָּהֶם מִן הָעֲנֹשׁ מֵה שְׁחֵיב צְדָקוֹ שֶׁהוּא עֲנָשׁ. וּמִנִּיעַתֶם מִן הַתְּשׁוּבָה הִיא שְׁלָחוֹם. וְכִבֵּר בְּאֵר לוֹ ה' זֶה, וְהוֹדִיעוּ שְׂאֵלוֹ רְצָה לְהוֹצִיאֵם בְּלִבְד – כִּכֵּר הִיָּה מֵאֲבָדוֹ הוּא וְסִיעָתוֹ וְהָיוּ יוֹצְאִים, וְאִמְנֵם רְצָה עִם הוֹצְאָתָם לְעֲנָשׁ עַל עֲשָׂקֶם הַקּוֹדֵם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּתַחֲלַת הַדְּבָר²⁸: "וְגַם אֵת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִי". וְאִי אֶפְשֶׁר לְעֲנָשׁ אִם שָׁבוּ, וְעַל כֵּן נִמְנָעָה מֵהֶם הַתְּשׁוּבָה, וְהָיוּ מַחֲזִיקִים בָּהֶם. וְהוּא אָמַר²⁹: "כִּי עֲתָה שְׁלַחְתִּי אֶת יְדֵי וְכוּ' וְאוֹלָם בְּעֵבוֹר זֹאת" וְכוּ'.

וְלֹא תַחֲבִיב לְנוֹ גְנוֹת בְּאִמְרָנוּ כִּי ה' פְּעָמִים יַעֲנֹשׁ הָאָדָם בְּשֵׁלָא יָשׁוּב, וְלֹא יִנִּיחַ לוֹ לְבַחֵר בְּתְשׁוּבָה. לְפִי שֶׁהוּא יִתְעַלֶּה יוֹדֵעַ הַחֲטָאִים, וְחִכְמָתוֹ וְצְדָקוֹ יַחֲבִיבוּ שְׁעוֹר הָעֲנֹשׁ, שְׁפָעָמִים יַעֲנֹשׁ בְּעוֹלָם הַזֶּה בְּלִבְד, וּפְעָמִים יַעֲנֹשׁ בְּעוֹלָם הַבָּא בְּלִבְד, וּפְעָמִים יַעֲנֹשׁ בְּשָׁנֵי הָעוֹלָמוֹת יַחַד. וְיִתְחַלֵּף עֲנָשׁוֹ בְּעוֹלָם הַזֶּה: פְּעָמִים יַעֲנֹשׁ בְּגוֹף, אוֹ בְּמִמּוֹ, אוֹ בְּשָׁנֵיהֶם יַחַד. וְכִמוֹ שֶׁיִּבְטַל קֶצֶת תְּנוּעוֹת הָאָדָם הַבַּחֲרִיּוֹת עַל צַד הָעֲנֹשׁ, כְּגוֹן שֶׁיִּבְטַל יְדוּ מִן הַתְּפִישָׁה, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה בִּירְבָעָם, אוֹ עֵינָיו מִן הָרְאִיָּה, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה בְּאֲנָשֵׁי סְדוֹם הַנְּאֻסָּפִים עַל לוֹט – כֵּן יִבְטַל מִמֶּנּוּ בַחֲרִית הַתְּשׁוּבָה, כְּדִי שְׁלֹא יִתְעוֹרֵר אֵלֶיהָ בְּשׁוֹם פְּנִים, וַיֵּאֲבֵד בְּחֲטָאוֹ. וְאִין אָנוּ צְרִיכִים לְדַעַת חֲכָמָתוֹ, עַד שֶׁנִּדְעַע לְמָה עֲנֹשׁ זֶה בְּזֶה הָאֲפֵן מִן הָעֲנֹשׁ, וְלֹא עֲנָשׁוֹ בְּאֲפֵן הָאֲחֵר, כְּמוֹ שְׁלֹא נִדְעַע מֵה הַסִּבָּה אֲשֶׁר גְּרָמָה שֶׁהִיָּתָה לְזֶה הַמִּין זֹאת הַצּוּרָה, וְלֹא הִיָּתָה לוֹ צּוּרָה אַחֲרָת. אֲבָל הַכֵּלָל: "כִּי כָל דְרָכָיו מִשְׁפָּט"³⁰, וַיַּעֲנֹשׁ הַחוֹטָא כְּפִי חֲטָאוֹ, וַיִּגְמַל הַמֵּיטִיב כְּפִי הַטְּבָחוֹ.

וְאִם תֹּאמַר: וְלָמָּה דָרַשׁ מִמֶּנּוּ לְשַׁלַּח אֶת יִשְׂרָאֵל פַּעַם אַחַר פַּעַם, וְהוּא מְנוּעַ מִזֶּה, וְהָיוּ חִלוֹת עָלָיו הַמַּכּוֹת, וְהוּא עוֹמֵד בְּמֵאוֹנוֹ – כְּמוֹ שֶׁאִמְרָנוּ שֶׁהוּא נִעְנָשׁ בְּשִׁיעָמֵד בְּמֵאוֹנוֹ – וְלֹא הִיָּה לוֹ לְדַרְשׁ מִמֶּנּוּ לְשׁוֹא מֵה שְׂאִינוֹ יְכוּל לְעֲשׂוֹתוֹ? הִנֵּה זֶה גַם כֵּן הִיָּה לְחֻכְמָה מֵאֵת ה', לְהוֹדִיעוֹ, כִּי אִם יִרְצָה ה' לְבַטַּל בַּחֲרֵתוֹ – יִבְטַלָּהּ. וְאָמַר לוֹ: אָנִי אֲדַרְשׁ מִמֶּךָ לְשַׁלַּחֶם, וְאֵלֶּי הִיָּתָה מִשְׁלַחְתֶּם הִיָּתָה נְצוּל, אֲבָל אַתָּה לֹא תִשְׁלַח עַד שֶׁתֵּאֲבֹד. וְהִיָּה צְרִיךְ הוּא לְהַסְכִּים, כְּדִי לְהִרְאוֹת הַפֶּךָ טַעֲנַת הַנְּבִיא שֶׁהוּא מְנוּעַ מִלְּהַסְכִּים, וְלֹא הִיָּה יְכוּל. וְהִיָּה בְּזֶה מוֹפֵת גְּדוֹל, מִפְּרָסָם אֲצֵל כָּל בְּנֵי הָאָדָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר²⁹: "וְיִלְמַעַן סִפֵּר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ", שֶׁאֶפְשֶׁר שֶׁה' יַעֲנֹשׁ הָאָדָם בְּשִׁמְנַע מִמֶּנּוּ בַּחֲרִית פַּעַל מָה, וַיִּדְעַע הוּא בְּזֶה³¹, וְלֹא יוּכַל לְמַשֵּׁךְ נַפְשׁוֹ וְלְהַשִּׁיבָה אֶל אוֹתָהּ הַבַּחֲרָה.

26. מילולית: נשאר. כלומר: יוצא איפוא. 27. שמות א, ט. 28. בראשית טו, יד. 29. שמות ט, טו. 30. דברים לב, ד. 31. כלומר: והאדם יהיה מודע לכך.

ועל זה האפן בעצמו היה עגש סיחון מלך חשבון. שהוא, למה שקדם ממריו אשר לא היה מכרח עליו – עגשו ה' בשמנעו מלהענות לישראל, עד שהרגוהו. והוא אמרו³²: "ולא אבה סיחון מלך חשבון העברנו בו, כי הקשה ה' אל־היך את רוחו" וכו'. ואשר הקשה דבר זה על המפרשים כלם, הוא חשבכם כי סיחון נענש על שלא הניח לישראל לעבר בארצו, ואמרו: איך יענש והוא מכרח? כמו שחשבו שפרעה נענש, הוא וסיעתו, לפי שלא שלחו את ישראל. ואין הדבר אלא כמו שבארנו, שפרעה וסיעתו היה ענשם אצל ה' על מה שקדם מעשקם – שלא ישובו, עד שיחולו עליהם פל אותן המכות, והיה עגש סיחון על מה שקדם מעשק או עול שעשה בממלכתו – שימנע מלהענות לישראל, עד שיהרגוהו.

וכבר באר ה' על ידי ישעיה, שהוא יתעלה פעמים יענש קצת הממרים בשימנע מהם התשובה, ולא יניח להם לבחור בה, כמו שאמר³³: "השמן לב העם הזה ואזניו הכבד וכו' ורפא לו". וזו לשון גלויה, שאינה צריכה פרוש, אלא היא מפתח מנעולים רבים. ועל זה העקר נמשך מאמר אליהו, עליו השלום, על הכופרים מאנשי דורו³⁴: "ואתה הסבת את לבם אחרנית", רצונו לומר, שהם כאשר מרו ברצונם – היה ענשך להם שהסירות לבותם מדרך התשובה, ולא הנחת להם בחירה ולא רצון לעזוב זה המרי, והתמידו בגלל זה בכפירתם. על דרך אמרו³⁵: "חבור עצבים אפרים הנח לו", רצונו לומר: הוא חבר לאלילים ואהבם – עגשו שינח על אהבתם, והוא עגן "הנח לו". וזה ממבחר הפרושים, למי שיביין דקות הענינים.

ואמנם מאמר ישעיה³⁶: "למה תתענו ה' מדרךיך, תקשיח לבנו מיראתך" – הרי הוא יוצא מזאת הכוונה פלה, ואינו נתלה בדבר מזה הענין. ואמנם פונת אלו הדברים, לפי מה שבא לפנייהם ואחריהם, שהוא התאוונן על הגלות, וגרוותנו, ואבדנו, והתגברות האמות עלינו, ואמר, מתחנן: הוי, אדון, כאשר יראו זה המצב מהתגברות הכופרים, יתעו מדרךי האמת, ויסורו לבותם מיראתך, וכאלו אתה שתגורם לאלו הסכלים לצאת מן האמת. על דרך מאמר משה רבנו³⁷: "ואמרו (כל) הגוים אשר שמעו את שמעך [לאמר] מבלתי יכלת ה' וכו'. ולפיכך אמר אחר זה: "שוב למען עבדיך שבטי נחלתך", רצונו לומר, כדי שלא יהיה שם חלול השם. וכמו שבאר בתרי עשר מאמר ההולכים אחר האמת, המנצחים מן הגוים בזמן הגלות, ואמר, מספר אמרם³⁸: "כל עשה רע טוב בעיני ה', ובהם הוא חפץ, או איה אלהי המשפט". וספר מאמרנו עוד, מתקף הגלות³⁹: "אמרתם שוא עבד אלהים, ומה בצע פי שמרנו משמרתו, וכי הלכנו קדרנית מפני ה' צבאות, ועתה אנחנו מאשרים זדים" וכו'. ובאר ואמר שהוא יתעלה עתיד לגלות האמת, ואמר⁴⁰: "ושבתם וראיתם" וכו'.

32. דברים ב, ל. 33. ישעיהו ו, י. 34. מלכים א' יח, לו. 35. הושע ד, יז. 36. סג, יז. 37. במדבר יד, ט"ז. 38. מלאכי ב, יז. 39. שם ג, יד"טו. 40. שם שם, יח.

ואלו הפסוקים המספקים בתורה ובמקרא, הגורמים לדמות שה' יכריח על המרי⁴¹ – הנה כבר בארנו ענינם בלי ספק, והוא באור נכון עם חזק ההתבוננות. ונשארו על עקרינו, כי האדם – בידו המשמעת והמרי, והוא הבוחר במעשיו, מה שירצה לעשותו יעשהו, ומה שירצה שלא לעשותו לא יעשהו, אלא אם כן יענשהו ה' על חטא שחטא בשיבטל רצונו, כמו שבארנו. וכי קנן המעלות והפחיתות בידו, ולפיכך ראוי לו להשתדל ולרזו עצמו בקנן המעלות, הואיל ואין לו מעורר שיעוררהו אליהן מבחוץ, והוא אמרם במוסרי זאת המסכתא⁴²: "אם אין אני לי מי לי".

ולא נשאר מזה הענין אלא דבר, יחייב לדבר בו מעט כדי שתשלם פונת הפרק, ואף על פי שלא רציתי להביא בו דברים כלל, אבל כבר הביא ההכרח לזה, והוא: ידיעת ה' העתידות. לפי שהיא הטענה אשר יטען עלינו בה מי שיחשב שהאדם מכרח על המשמעת והמרי, ושכל מעשי האדם אין בחירה לו בהם, הואיל ובחירתו תלויה בבחירת ה'. ואשר הביא לזאת האמונה, שהוא⁴³ יאמר: זה האיש, ידע ה' בו אם יהיה צדיק או רשע, או לא ידע? הנה, אם תאמר ידע – יתחייב שיהיה מכרח על אותו המצב אשר ידעו ה' מקדם, או שתהיה ידיעתו בלתי אמתית. ואם תאמר שהוא לא ידע זה מקדם – יתחייבו הרחקות עצומות ויהרסו חומות.

שמע, איפוא, ממני מה שאמרהו, והתבונן בו מאד, כי הוא האמת בלי ספק. וזה, שכבר התבאר בחכמה האלהית, רצוני לומר: מה שאחר הטבע, שה' יתעלה אינו יודע בדעת, ולא חי בחיים, עד שיהיו הוא והדעת שני דברים, כמו האדם ודעתו, לפי שהאדם זולת הדעת והדעת זולת האדם, והם שנים. שאלו היה ה' יודע בדעת – היה מתחייב הרבוי, והיו הנמצאים הקדמונים רבים: ה', והדעת אשר בה ידע, והחיים אשר בהם הוא חי, והיכלת אשר בה הוא יכול, וכן כל תארייו. ואמנם זכרתי לה טענה קרובה להבנת המון בני האדם, אף כי הטענות והראיות אשר יבטלו זה חזקות מאד ומופתיות, והתאמת שהוא יתעלה – תארייו, ותארייו – הוא, עד שיאמר שהוא הדעת והוא היודע והוא החי והוא החיים והוא החי והוא הממשיך לעצמו החיים, וכן שאר התארים. ואלו ענינים קשים, אל תקנה להבינם בשלמות משתים שלש שורות מדבריי, ואמנם ישגו לה מהן הידיעות בלבד. ולזה העקר הגדול לא תתיר לשון העברים לומר: חי ה', כמו שאמרו: "חי נפשך"⁴⁴, "חי פרעה"⁴⁵, רצוני לומר: שם נסמך. כי הנסמך והסומך שני דברים חלוקים, ולא יסמך הדבר לעצמו. ומפני שחיי ה' הם עצמו, ועצמו חיו, ואינם דבר אחר זולתו – לא אמרום בסמיכות, אלא אמרו⁴⁶: "חי ה'", והכונה שהוא ודעתו⁴⁷ דבר אחד.

41. מילולית: המריים, ע' לעיל פ"ב הערה 3. 42. א. יג. 43. מוסב על מי שיחשוב שהאדם מוכרח. 44. שמואל א' א, כו. 45. בראשית מב, טו. 46. שופטים ח, יט. 47. ר"ש: וחיו. אך במקור הערבי כפנים. ויהיו 'דעת' ו'חיים' הוא על פי האמור כמו"נ ח"א פנ"ג (עמ' ק"ג), ע"ש.

וכבר התבאר גם כן במה שאחר הטבע⁴⁸, שאין יכלת בשכלינו להקיף מציאותו
 יתעלה בשלמות, וזה לשלמות מציאותו וחסרון שכלינו, ואין למציאותו סבות שינדע
 בהו, ושקצור שכלינו מהשיגו כקצור אור הראות מהשיג אור השמש, שאין זה
 לחלשת אור השמש, אלא להיות זה האור יותר חזק מן האור אשר ירצה להשיגו.
 וכבר⁴⁹ בזה הענין הרבה, והם כלם מאמרים אמתיים ומבארים. ויתחייב מפני זה, שלא
 גדע דעתו גם כן, ולא נקיפנה בשום פנים, היות שהוא – דעתו, ודעתו – הוא. וזה
 הענין הוא נפלא מאד⁵⁰, והוא אשר נעלם מהם⁵¹, ואבדו⁵², לפי שהם ידעו כי מציאותו
 יתעלה על שלמותה לא תשג, ובקשו להשיג דעתו, עד שתפל תחת שכליהם, וזה מה
 שלא יתכן. כי לו הקפנו דעתו – הקפנו מציאותו, הואיל והכל דבר אחד, לפי
 שהשגתו על השלמות היא, שישג כמו שהוא במציאותו, מן הדעת והיכלת והרצון
 והחיים, וזולת זה מתאריז הנאים⁵³.

הגה כבר בארנו, כי המחשבה בהשגת דעתו – סכלות גמורה, זולת שגדע שהוא
 יודע, כמו שגדע שהוא נמצא. ואם נשאל היאך היא דעתו – נאמר שאנחנו לא נשיג
 זה, כמו שלא נשיג מציאותו בשלמותו. וכבר גנה מי שרצה להשיג דעתו יתעלה,
 ונאמר לו⁵⁴: "החקר אלוה תמצא?".

היוצא מכל מה שאמרנוהו, כי פעלות האדם מסורות אליו, ובכרשותו להיות צדיק
 או רשע, מבלי הכרח מאת ה' על אחד משני המצבים. ולזה חייבו המצווה, והלמוד,
 וההכנה, והגמול, והעניש, ואין בכל זה קשי. אמנם תאר דעתו יתעלה והשגתו לכל
 הדברים – הרי שכלינו יקצרו מזה, כפי שבארנו. וזה כלל מה שהתכוננו להודיעו בזה
 הענין.

וכבר הגיעה העת להפסיק הדברים הגנה, ולהתחיל בפרוש זאת המסכתא, אשר לה
 הקדמנו אלה הפרקים.

48. יש להבין: בחכמה האלוהית, כבתחילת הפסקה הקודמת. ר"ע: בספר הנקרא זה האחר הטבע. הבין